

Sanjarbek ABDURAXMANOV,
O'zbekiston milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: sanjarbekabduraxmanov91@gmail.com
Tel: (90) 039 72 71

Siyosat fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Sh.Rahimov taqrizi asosida

CONCEPT ANALYSES OF LOCAL COUNCILS IN THE UZBEKISTAN

Annotation

This article examines in detail by conducting a comparative political and legal analysis, the unique aspects and important features of the concept of the local council and the author's definition of the concept of the local council were discussed.

Key words: Local councils, local representative body, representative power, local government, local self-government, administrative area, state function, state sovereignty, law making, law enforcement, local council chairman, constitution.

O'ZBEKISTONDA MAHALLIY KENGASH TUSHUNCHASINING TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada mahalliy kengash tushunchasining qiyosiy-siyosiy hamda huquqiy tahlilini olib borish orqali mahalliy kengash tushunchasining o'ziga xos jihatlari hamda muhim bo'lgan xususiyatlari hamda mahalliy kengash tushunchasiga mualliflik ta'rifi atroflicha muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Mahalliy kengashlar, mahalliy vakillik, vakillik hokimiyati, mahalliy boshqaruv, mahalliy o'zini o'zi boshqarish, ma'muriy hudud, davlat funksiyasi, davlat suvereniteti, huquq ijodkorligi, huquqni qo'llash, mahalliy kengash raisi, konstitutsiya.

КОНЦЕПЦИОННЫЙ АНАЛИЗ МЕСТНЫХ СОВЕТОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается путем проведения сравнительного политико-правового анализа, уникальные аспекты и важные особенности понятия местного Кенгаша и авторское определение понятия местного Кенгаша.

Ключевые слова: Местные советы, местный представительный орган, представительная власть, местное самоуправление, местное самоуправление, административная сфера, государственная функция, государственный суверенитет, правотворчество, правоприменение, председатель местного совета, конституция.

Kirish. Bizga ma'lumki, O'zbekistonda mahalliy kengash tushunchasining qiyosiy-siyosiy hamda huquqiy tahlilini olib borish hamda mahalliy kengashning asosiy jihatlari aks ettirgan holda uning aniq, konkret tushunchasini shakllantirish mahalliy kengashlar faoliyati samaradorligini oshirishga ma'lum bir ma'noda xizmat qiladi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2023-yil 11-avgustda Buxoroda bo'lib o'tgan yig'ilishda bildirgan quyidagi haqli e'tirozlarini, ya'ni: "Agar xulosa qilmasanglar, buni zamon ko'tarmaydi. Faqat va faqat kengash, kengash, kengash. Qonunlar nuqtai nazaridan, talab nuqtai nazaridan, „Yangi O'zbekiston“ shiori nuqtai nazaridan joylarda kim ishlayotgan bo'lsa, ketishi kerak, menga taklif beringlar. Kengash ovozi baralla xalq ovozi bo'lishi kerak, xalqning dardi bilan yashashi kerak. Kengash qaror qildimi, qonun bo'lishi kerak. Nimaga desangiz, jamiyatimizda sifat nuqtai nazaridan odamlarning talabi o'sib bormoqda [1]", – keltirilgan mahalliy kengash tushunchasining tahlili naqadar muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Biz ushbu maqolamizda mahalliy kengash tushunchasining qiyosiy-siyosiy hamda huquqiy tahlilini olib borish orqali mahalliy kengash tushunchasining o'ziga xos jihatlari hamda muhim bo'lgan xususiyatlarini ochib berish hamda mahalliy kengash tushunchasiga mualliflik ta'rifini berishga harakat qilamiz.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'zbekistonda mahalliy kengashlar tushunchasining tahlili tegishincha S.Adilxodjayeva, G.Ismailova, A.Yo'ldoshev, O.Xusanov, Y.Ollamov, I. Axmedov hamda A.Mahmudovlar tomonidan, MDH davlatlari miqyosida A.B.Barixin, I.A.Ivannikov, V.Achkasov, B.V.Grizlov, M.Maslovskaya hamda R.Yakinlar tomonidan, xorijiy mamlakatlarda esa Jesse Ribbot, Keys Miller Allin Lokner (AQSH), A.Chandler, J.Kingdom, Stiv Parkinson, Rod Latham, Rojer Kemp (Buyuk Britaniya), Karlos Silva Jan Buchek (Shveytsariya), Maleka Banu, Siddik Kamal (Bangladesh), Orapin Sopchokchai (Tailand) tomonidan atroflicha o'rganilgan. Xususan, A.B.Barixin fikriga ko'ra, mahalliy o'zini o'zi boshqarishning vakillik organi – mahalliy o'zini o'zi boshqarishning aholi manfaatlarini namoyon etish hamda uning nomidan mahalliy hududda amal qiladigan qarorlar qabul qilish huquqiga ega, saylov yo'li bilan shakllanadigan organdir [2]. Ya'ni, A.B.Barixin bu ta'rifda bevosita mahalliy kengashlarning saylov yo'li bilan shakllanishiga, aholi manfaatlarini namoyon etish hamda uning nomidan mahalliy hududda amal qiladigan qarorlar qabul qilish huquqiga ega ekanligiga urg'uni qaratadi. Huquqshunos olim A.Mahmudovning fikricha, deputatlarni xalqning ishonchli vakili sifatida, mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlarini esa, eng avvalo, xalq nomidan uning manfaatlarini ko'zlab faoliyat yurituvchi organ sifatida e'tirof etish mumkin. O'z navbatida, mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari, deputatlar esa, o'z faoliyatini amalga oshirishda asosiy e'tiborni ushbu ishonchni oqlashga qaratishlari lozim [3]. Yuqoridagi ta'rifdan ko'rinib turibdiki, A.Mahmudov mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari tushunchasiga ta'rif berishda uning xalq manfaatlarini ko'zlab faoliyat yurituvchi organ ekanligiga e'tibor qaratadi. Tahlilimizdan anglashilmoqdaki, barcha siyosatshunos hamda huquqshunos olimlar mahalliy kengash tushunchasiga ta'rif berishda uning qaysidir bir funksiyasi, xususiyati yoki jihatini asos sifatida olib ta'rif berishga harakat qiladi.

Muhokama va natijalar. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 120-moddasiga binoan, viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo'ysunadigan shaharlardan tashqari) xalq deputatlari Kengashlari davlat hokimiyati vakillik organlaridir. [4] Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining "Mahalliy davlat hokimiyati organlari to'g'risida"gi 913-XII-son Qonunining 1-moddasiga ko'ra, viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo'ysunadigan shaharlardan tashqari) xalq deputatlari Kengashlari davlat hokimiyatining vakillik organlari hisoblanishi belgilangan. [5]

O'zbekistonda mahalliy kengash tushunchasining o'ziga xos jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Birinchidan, mahalliy kengashlar mahalliy vakillik hokimiyatini amalga oshiradigan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi ekanligi. Xususan, shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, vakillik hokimiyati – xalq yoki uning bir qismi o'zi saylagan vakillarining maxsus kollegial muassasasi (parlament, munitsipal kengash)dagi birlashmasiga aniq belgilangan muddatga bergan vakolatlar majmui, shuningdek hokimiyat vakillik organlari majmui. "Vakillik hokimiyati" tushunchasi hokimiyat funksiyasidan

ham ko'ra ko'proq uning tabiatini, uni amalga oshirish usulini tavsiflaydi. Vakillik hokimiyati qonun chiqaruvchi hokimiyat bilan bir emas, chunki har qanday vakillik hokimiyati ham qonunchilik vakolatiga ega bo'lmaydi (masalan, vakillik hokimiyatini amalga oshiruvchi munitsipal kengashlar qonun chiqarish huquqiga ega emas) va aksincha, har qanday qonun chiqaruvchi hokimiyat vakillik hokimiyati tomonidan amalga oshirilavermaydi (bunga mutlaq monarxning qonun chiqaruvchi hokimiyati misol bo'la oladi) [6]. Haqiqatan ham, O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 2-sentabrdagi "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi 913-XII-son Qonun 1-moddasi birinchi qismiga ko'ra, viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo'ysunadigan shaharlardan tashqari) xalq deputatlari Kengashlari davlat hokimiyatining vakillik organlari hisoblanadi. Shu o'rinda "mahalliy o'zini o'zi boshqarish" va mahalliy boshqaruv" tushunchalarini farqlab olishimiz muhim ahamiyatga ega. Xususan, mahalliy boshqaruv asosan, mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan ishlarni boshqarish bo'lib, u markaziy yoki boshqa yuqori turgan davlat organlari tomonidan tayinlanadigan va ularga hisobdor bo'lgan organlar va mansabdor shaxslar (masalan, Fransiyada Respublika komissarlari) yoki bevosita aholi tomonidan saylanadigan ijro etuvchi organlar (merlar, ijro etuvchi qo'mitalar, oqsoqollar) tomonidan amalga oshiriladi. Agar merni munitsipal kengash (fuqarolar emas) saylasa va bevosita uning nazorati ostida bo'lsa, u mahalliy boshqaruvning emas, balki mahalliy o'zini o'zi boshqarishning qismiga aylanadi [6]. Demak, yuqoridagi ta'rifdan anglashilib turibdiki, "mahalliy o'zini o'zi boshqarish" tushunchasi "mahalliy boshqaruv"ning tarkibiy qismi hisoblanadi. Ba'zi tadqiqotchilar esa, mahalliy o'zini o'zi boshqarish va mahalliy boshqarish tizimi o'rtasida ba'zi qarama-qarshiliklar mavjud deb hisoblaydilar. Mahalliy boshqarish deganda, mahalliy hududiy birlikdagi markaziy hokimiyat yoki yuqori hududiy darajadagi ma'muriyat tomonidan amalga oshiriladigan boshqaruv faoliyati tushuniladi. Odatda, mahalliy boshqarish yuqori hokimiyat tomonidan tayinlanadigan ma'muriy organlar tomonidan amalga oshiriladi [7]. Bizning fikrimizcha, "mahalliy o'zini o'zi boshqarish" tushunchasi "mahalliy boshqaruv"ning tarkibiy qismi hisoblanmaydi. Chunki, ushbu tushunchalarni institutsional jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari saylov asosida shakllantirilsa, mahalliy boshqaruv organlari esa markaziy organlar yoki yuqori davlat boshqaruv organlari yoxud mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zi tomonidan shakllantiriladi. Demak, mahalliy o'zi o'zi boshqarish – mahalliy kengashlarga tegishli bo'lsa, mahalliy boshqaruv esa bevosita mahalliy ijro hokimiyati organlariga tegishli bo'ladi. Shuningdek ushbu nuqtayi nazarimizni A.B.Barixinning ushbu fikri ham asoslaydi. Xususan, uning fikriga ko'ra, mahalliy o'zini o'zi boshqarishning vakillik organi – mahalliy o'zini o'zi boshqarishning aholi manfaatlarini namoyon etish hamda uning nomidan mahalliy hududda amal qiladigan qarorlar qabul qilish huquqiga ega, saylov yo'li bilan shakllanadigan organdir [2]"

Ikkinchidan, mahalliy kengashlar ma'lum bir ma'muriy hududni qamrab olishi lozimligi. Xususan, mahalliy hokimiyat butun mamlakat bo'ylab emas, balki tegishli hududga oid muammolar bilan bog'liq vakolatlarni amalga oshiradi va ushbu hududning vakili sifatida markaziy hokimiyatga fikr va talablarni bayon qiladi [7]. O'zbekiston Respublikasida ham mahalliy kengashlar faqatgina viloyatlar, tumanlar hamda shaharlarda tashkil etiladi. Ushbu huquqiy norma O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 2-sentabrdagi "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi 913-XII-son Qonun 1-moddasi birinchi qismida belgilab qo'yilgan. Shuningdek, "Mahalliy kengashlar faoliyati, – deb ta'kidlaydi professor Sh.I.Jalilov, – bevosita davlatning funksiyalarini joylarda amalga oshirish bilan bog'liqdir. Mahalliy kengashlar funksiyalari davlat funksiyalari asosida kelib chiqib, ularni yanada aniqlashtiradi [8]". Bundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, yuqoridagi fikrga to'liq qo'shilgan holda, mahalliy kengashlar davlat ichki funksiyalarining joylarda, hududlarda amalga oshirishi bilan bevosita bog'liq faoliyat yo'nalishi hisoblanadi.

Uchinchidan, mahalliy kengashlar to'liq o'zini o'zi boshqarish organi hisoblanmasligi. Xususan, mahalliy kengashlar ham davlatning suvereniteti ostida mavjud bo'ladi, hudud bo'yicha o'zini o'zi boshqarish vakolati davlat suverenitetiga oid chegaradan tashqariga chiqi olmaydi [8]. Haqiqatan ham, O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 2-sentabrdagi "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi 913-XII-son Qonun 1-moddasi uchinchi qismida mahalliy kengashlar viloyat, tuman va shahar uchun umumiy bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish vazifalari amalga oshirilishini, joylarda qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasi qabul qilgan hujjatlar, yuqori turuvchi xalq deputatlari Kengashlari va hokimlar qarorlarining ijrosini ta'minlashi belgilangan.

To'rtinchidan, mahalliy vakillik hokimiyatini amalga oshiradigan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari mahalliy kengashlar deb nomlanishi. Xususan, dunyoning turli mamlakatlarida mavjud bo'lgan mahalliy vakillik hokimiyatini amalga oshiradigan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari nomlari bir-biridan anchagina farqlanadi. Ya'ni, ayrim mamlakatlarda "mahalliy o'zini o'zi boshqarish" (local self-governance) degan atamaning o'rniga "mahalliy ma'muriyat" atamasi qo'llaniladi. "Munitsipal" iborasi "mahalliy" iborasi deyarli bir xil ma'noni anglatadi. Bu ibora lotincha "munis" (ma'suliyat), capio recipio (bo'ynimga olaman) so'zidan olingan bo'lib, o'zini o'zi boshqarish huquqiga ega bo'lgan aholi tomonidan mansabdor shaxslarni saylash) shahar nomini bildirgan [8]. Bundan tashqari, munitsipal kengash degan tushuncha ham mavjud. Xususan, munitsipal kengash – ayrim mamlakatlar (Fransiya, Meksika, Ruminiya)da mahalliy o'zini o'zi boshqarishning kollegial saylanadigan organining nomi. Munitsipal kengash kommunani boshqarish yuzasidan qarorlar qabul qiladi. Xususan, ma'muriy va sotsial xizmat ko'rsatish bo'yicha zarur muassasalarni (sog'liqni saqlash, ta'lim, fuqarolik holatlarini ro'yxatga olish, qurilish, yo'llarni saqlash va h.k.) tuzadi [7]. Ya'ni, mahalliy vakillik hokimiyatini amalga oshiradigan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari deyarli barcha davlatlarda munitsipal kengash deb nomlanadi. Biroq, e'tibor beradigan bo'lsak, Qozog'istonda yakkaboshchilik asosida faoliyat yuritadigan akimlik, Armanistonda kaxkapet, Ukrainada shahar golovasi institutlari joriy etildi. Mustaqillikka erishgan sobiq sovet respublikalarining har birida mahalliy davlat hokimiyati organlarining rahbarlari turli nom bilan atalishi, albatta, mahalliy an'analar bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar doirasidan kelib chiqqan [10]. Bizning fikrimizcha, mustaqillikka erishgan sobiq sovet respublikalarining har biridagi mahalliy vakillik hokimiyatini amalga oshiradigan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining turlicha nomlanishi, yuqorida holatdek, mahalliy an'analar bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar doirasidan kelib chiqqan. Masalan, mahalliy kengashlar: Qozog'istonda – maslahat, Qirg'izistonda – kengash, Tojikistonda – majlis, Turkmanistonda – xalq maslahati deb nomlanadi. Shu jihatdan olib qaraganda, O'zbekistonda mahalliy vakillik hokimiyatini amalga oshiradigan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining mahalliy kengashlar deb nomlanishi 1991-yil 31-avgustda mustaqillikka erishgan paytdan boshlab 1994-yil 25-dekabr gacha O'zbekiston Respublikasining oliy qonun chiqaruvchi va davlat hokimiyatining vakillik organi hisoblangan – O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi nomi bilan bevosita bog'liq. Ya'ni, O'zbekiston Respublikasining oliy vakillik organi O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deb nomlangan holda, mahalliy vakillik organlari O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 2-sentabrdagi "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonuniga asosan mahalliy kengashlar nomini olgan. Lekin, O'zbekiston Respublikasining 1994-yil 22-sentabrdagi "O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi to'g'risida"gi 2011-XII-son Qonuni 1-moddasiga asosan, respublikada qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiruvchi oliy davlat vakillik organi hisoblangan O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi nomi

O'zbekiston Respublikasi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi nomiga o'zgartirildi. Biroq, mahalliy vakillik organlari hozirgi kunga qadar o'zgarmasdan mahalliy kengashlar deb nomlab kelinmoqda.

Beshinchidan, mahalliy kengashlar mahalliy ijro hokimiyati organlaridan to'la mustaqilligi hamda mahalliy kengashlarga rais boshchilik qilishi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi 120-moddasi ikkinchi, uchinchi hamda to'rtinchi qismlarida xalq deputatlari Kengashiga uning deputatlari orasidan qonunga muvofiq saylanadigan rais boshchilik qilishi, viloyat, tuman, shahar hokimi lavozimini egallab turgan shaxs bir vaqtning o'zida xalq deputatlari Kengashining raisi lavozimini egallashi mumkin emasligi, xalq deputatlari Kengashlarining vakolatlari muddati — besh yil ekanligi, ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq ayni bir viloyat, tuman, shahar xalq deputatlari Kengashining raisi etib saylanishi mumkin emasligi belgilangan. O.T.Xusanovning fikricha, “ijro faqat ijro hokimiyati organlari tomonidan amalga oshirilishi kerak. Vakillik organlari ijro etishda bevosita ishtirok etmasligi, o'zlarining aktlari orqali ijroni ta'minlashga yordam berishi kerak [1].”

Oltinchidan, mahalliy kengashlarning vakolatlari konstitutsiya darajasida belgilab qo'yilganligi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi 122-moddasiga asosan, Xalq deputatlari Kengashlarining vakolatlari quyidagilardan iborat: 1) tegishli mahalliy budjetlarni ko'rib chiqish va qabul qilish, ularning ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish; 2) hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholini ijtimoiy himoya qilish dasturlarini tasdiqlash; 3) hokimni lavozimga tasdiqlash, uning faoliyati to'g'risidagi hisobotlarni eshitish; 4) ushbu Konstitutsiya va qonunlarda nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshirish. Ya'ni, ushbu huquqiy normadan anglashimiz mumkinki, mahalliy kengashlarning vakolatlari qonun osti hujjatlarda emas, balki to'g'ridan to'g'ri Konstitutsiya va qonunda nazarda tutilishi lozim.

Demak, yuqorida biz ta'kidlab o'tgan mahalliy kengashlarning o'ziga xos jihatlardan kelib chiqqan holda, mahalliy kengash tushunchasiga quyidagi ta'rifni berish maqsadga muvofiq hisoblanadi: “Mahalliy kengash – mahalliy vakillik hokimiyatini amalga oshiradigan, ma'lum bir ma'muriy hududni qamrab oladigan, davlat suverenitetiga oid chegaradan chiqmagan holda huquq ijodkorligi hamda huquqni ijro etish, qo'llash funksiyasini amalga oshiradigan, rais boshchilik qiladigan konstitutsiyaviy maqomga ega bo'lgan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organidir”.

Xulosa. Yuqorida qiyosiy-siyosiy hamda huquqiy tahlil tahlildan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, mahalliy kengash tushunchasining quyidagi o'ziga xos xususiyatlari mavjud:

- mahalliy kengashlar mahalliy vakillik hokimiyatini amalga oshiradigan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi ekanligi;
- mahalliy kengashlar ma'lum bir ma'muriy hududni qamrab olishi lozimligi;
- mahalliy kengashlar to'liq o'zini o'zi boshqarish organi hisoblanmasligi;
- mahalliy kengashlar davlat funksiyalarini amalga oshirishning huquqiy shakllari bo'yicha davlat suverenitetiga oid chegaradan chiqmagan holda huquq ijodkorligi hamda huquqni ijro etish, qo'llash funksiyasini amalga oshirishi;
- mahalliy vakillik hokimiyatini amalga oshiradigan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari mahalliy kengashlar deb nomlanishi;
- mahalliy kengashlar mahalliy ijro hokimiyati organlaridan to'la mustaqilligi hamda mahalliy kengashlarga rais boshchilik qilishi;
- mahalliy kengashlarning vakolatlari konstitutsiya darajasida belgilab qo'yilganligi.

Demak, yuqorida biz ta'kidlab o'tgan mahalliy kengashlarning o'ziga xos jihatlardan kelib chiqqan holda, mahalliy kengash tushunchasiga quyidagi ta'rifni berish maqsadga muvofiq hisoblanadi: “Mahalliy kengash – mahalliy vakillik hokimiyatini amalga oshiradigan, ma'lum bir ma'muriy hududni qamrab oladigan, davlat suverenitetiga oid chegaradan chiqmagan holda huquq ijodkorligi hamda huquqni ijro etish, qo'llash funksiyasini amalga oshiradigan, rais boshchilik qiladigan konstitutsiyaviy maqomga ega bo'lgan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organidir”.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil 14-avgustdagi Buxoro viloyati xalq deputatlari kengashidagi nutqi, <https://www.gazeta.uz/oz/2023/08/14/kengash/>.
2. Барихин.А.В. Большая юридическая энциклопедия. (Серия «Профессиональный справочники и энциклопедии») – М.: Книжный мир.2010. –С,654.
3. Maxmudov A. O'zbekiston Respublikasida mahalliy vakillik organlarining nazorat faoliyatini takomillashtirish. Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. –T.: 2019.– B.16.
4. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>.
5. O'zbekiston Respublikasining “Mahalliy davlat hokimiyati organlari to'g'risida”gi 1993-yil 2-sentabrdagi 913-XII-son Qonun, <https://lex.uz/ru/docs/-112170>.
6. O'zbekiston yuridik ensiklopediyasi / Nashr uchun mas'ul R. A. Muhitdinov va boshq.: mas'ul moharrir N.Toychiyev. – T.: Adolat, 2009, 77-bet.
7. Davlat boshqaruvi. Darslik. // Mas'ul muharrirlar: Adham Bekmurodov, Djexo Li. Chjonxun Che. – Toshkent: “Akademiya”, 2021, 189-bet.
8. Джалилов Ш.И. Реформа местных органов государственной власти Республике Узбекистан. Диссертация на соискание учёной степени доктора юридических наук. – Т.: 1994. – С.54.
9. Saydullayev Sh. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent, TDYU, 2018, 54-bet.
10. Ismailova G.S. O'zbekistonda mahalliy davlat hokimiyati va o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini liberallashtirishning davlat-huquqiy yo'nalishlari. Yuridik fanlar doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. –T.: 2016. – B.45.
11. Xusanov.O.T. Mustaqillik va mahalliy hokimiyat. – T.: Sharq, 1996, B.139.